
TERBİYE ve MAHALLE/SIBYAN MEKTEPLERİ*

*

*Düccane Cündioğlu***

Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle / Sibyan Mektepleri: Hatıralar, Yorumlar, Tetkikler

Hazırlayanlar: İsmail Kara ve Ali Birinci

Dergâh Yayınları; İstanbul, 2005, 467 sayfa. ISBN No: 9759950073

I. Biz bir zamanlar bize benzerdik!

İnsan iki yetisi sayesinde 'düşünen' ve 'eyleyen' vasıflarını kazanır: "kuvve-i âkile" (düşünme yetisi) ve "kuvve-i âmile" (eyleme yetisi).

Bu iki temel yeti, elbette insanın özü itibarıyla "hayvan-ı nâlık" (düşünen/konuşan canlı) olmasıyla alâkalıdır. İnsan 'hayvan' (hayat sahibi/canlı) olduğu için eyleyebilir, 'âmil'dir; 'nâlık' olduğu için de düşünebilir, 'âkil'dir.

Bütün bilimleri ihtiva etmesi bakımından klasik felsefe'nin 'nazarî' (teorik) ve 'amelî' (pratik) olarak ikiye ayrılmasının asıl sebebi de budur. Çünkü insan'ın bilmek istediği konular ya onun eylemlerinin ürünüdür ya da değildir.

1) Bir olgu veya nesne insanın eylemleri aracılığıyla varolmuşsa, insan eylemleriyle alâkalıysa, o olgu ve nesnelere "hikmet-i amelîye'nin (pratik felsefenin) konusunu teşkil ederler. Meselâ Hukuk, İktisad, Siyaset, Ahlâk bilimleri ve bu bilimlerin dalları, insanın 'eyleyen' niteliği olmasaydı, bir bilme

* Bu yazı, ilk kez 17-18 Eylül 2005 tarihlerinde Yeni Şafak gazetesinde iki parça olarak yayınlamıştır. Burada, yeniden yayınlamamıza izin verdiği için Cündioğlu'na teşekkür ederiz.

** Yeni Şafak gazetesini köşe yazarı.

tarzı olarak varolamazlardı. Kabaca söylenildikde, insan yönettiği ve yönettildiği için Siyaset, muamelâta bulunduğu için İktisad, eylemlerinden haklar doğduğu için Hukuk, bütün bu davranışları iyi veya kötü olabileceği için Ahlâk bilimleri vardır. Tarih ve Edebiyat dahi insanın yapıp etmelerinin bilgisinden ibaret değil midir?

2) Bir olgu veya nesne insanın eylemleri aracılığıyla varolmamışsa, yani insan eylemlerinden bağımsızsa, bu tür olgu ve nesnelere "hikmet-i nazariye"nin (teorik felsefenin) konusunu teşkil ederler. Meselâ Mantık, Fizik (Kimya, Botanik, Zooloji, Tıp, Psikoloji), Matematik (Aritmetik, Geometri, Astronomi, Müzik) ve Metafizik bilimleri ve dalları da böyledir; zira bu bilimlerin konuları insanın eylemleriyle varolmamıştır. İnsan kendisini hem doğanın, hem de kendisinin karşısında hazır bulur; tabiatıyla bilmek ve açıklamak ister. Bu nedenle doğa ve insanın özü, ister istemez seyr'in, temaşa'nın, nazar'ın önüne düşer.

İmdi, demek ki 'düşünen' ve 'eyleyen' canlı olarak insanın bu yetilerini kullanması ve dolayısıyla bu yetilerini kullanabilmesi için de küçük yaşlardan itibaren yetiştirilmesi, yani bir eğitim ve öğretime tâbi tutulması gerekir.

Dikkat edilecek olursa, burada şu iki terimi bilerek kullanıyoruz: 'eğitim' (terbiye) ve 'öğretim' (talim). Her iki terim de 'maarif' (marifet) teriminin altında yer alırlar. Çünkü insanın bilgi (marifet) sahibi olması, gördüğü terbiye ve talim miktarıncadır.

Bugün (bedenen) terbiye gören çocuğa 'öğrenci'; (zihnen) talim gören gence ise 'talebe' diyoruz ki Batı dillerinde de en başından beri bu ayırım aynen vardır. (Meselâ Almanca'da 'Schüler' ve 'Student').

Eğitimde öğrenci pasif, öğretimde ise talebe aktiftir; zira "düşünen ve eyleyen canlı" olmak itibarıyla insanın eyleyen tarafının eğitilmesi (terbiye), düşünen tarafının ise öğretime tâbi tutulması (talim) gerekir. Düşünme yetilerinin öğretime elverişli olmadığı yaşlarda çocuklar eğitimden geçerler ve bu eğitimi alıp uygun yaşa geldiklerinde ise bizzat öğretim faaliyetlerine dahil olurlar. İlkinin konusu bedenî, ikincisinin konusu ise ruhî/zihnî yetilerdir.

Eğitim (terbiye) görmek demek, "iyi davranış alışkanlıkları kazanmak" anlamına gelir. Terbiyesiz kişi, "iyi davranış alışkanlıkları kazanmamış kişi" demektir. Bu alışkanlıkların kazandırılması sırasında öğrenci pasiftir; sadece yapması gerekir; niçin yapması gerektiğini bilmesi lâzım gelmez. Öğretim gören talebe ise, artık aklı yetileri elverişli hâle geldiği için, yapmaktan çok niçin yaptığını, yani eylemlerinin nedenlerini öğrenmek durumundadır. Aktif olması, sorumluluk alacak yaşta olmasındandır. Adı üstünde 'talebe'dir; bilgisi talep edendir. Bu vasıfla muttasıf olmasının sebebi de budur zaten.

Terbiye aile içindeki bireyden başlayıp okula ve çevreye (topluma) doğru genişler; talim ise çevreden (toplumdan) merkeze (bireye) doğru daralarak ilerler; zira terbiye genel, talim ise özeldir. İnsanın insanla münasebetleri 'terbiye', insanın doğayla münasebetleri ise 'talim' dairesinde olgunlaşır. Demek ki terbiye olmaksızın, talim de olmaz; olsa bile bir yararı bulunmaz!

Bizim toplumumuzun ilim ve talim faaliyetleri, yıllarca âdâb ve terbiye faaliyetleri ekseninde yürümüş; doğa tasavvurumuz da şimdiki gibi Batı'nın değil, bizzat kendi insan ve toplum tasavvurumuz tarafından belirlenmiştir.

Hiç merak etmiyor musunuz, bu eğitim-öğretim süreci asırlar boyunca nasıl işlemiş?

Yaşayanlar şimdi yoklar, bilenlerin çoğu hayatta değiller, geçmişimizi öğrenmek konusundaki azmimizi ise neredeyse kaybetmiş durumdayız. Ne var ki bu topraklardan, bu toprağın insanlarından ümit kesmeye hakkımız yok! Aramızdan hâlâ birileri çıkıyor ve hafızalarımızı tazeleyip ayaklarımızı yere basmamız için ellerinden geleni yapmayı ihmal etmiyorlar. Nitekim İsmail Kara ile Ali Birinci tarafından geçenlerde yayımlanan "Bir Eğitim. Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri" (Dergâh Yayınları) adlı eser, bizlere ümitlerimizi korumakta ne denli isabet ettiğimi gösteriyor.

Kütüphanelerimizde, eğitim-öğretim tarihimizin ilk safhasını bu denli geniş bir biçimde ve o süreçten geçmiş ünlü tanıkların dilinden misâlleriyle aktaran/açıklayan ikinci bir eser daha bulunmuyor. Bu nedenledir ki eğitimcilerimizin bizzat okumaları ve okutmaları gereken, ailelerimizin ise nereden gelip nereye gittiklerini görmek için sayfaları arasına dalmaları lâzım gelen bu eseri yarın biraz daha genişçe tanıtacağız.

Tanıtacağız; zira biz bir zamanlar bize benzerdik!

II. Bize uzatılan eli tutmalıyız

Bizi biz yapan değerleri ailemizde, okulumuzda, çevremizde görür, tanır ve ediniriz. Bütün hayatımıza bu değerler hâkim olur, hayatımızı, duygu ve düşüncelerimizi bu değerler şekillendirir; sevmeyi, saygı duymayı değil sadece, sevginin ve saygının tarzını da bizler yine bu aşamaları geçerken öğreniriz.

Başka toplumlar da, meselâ Batılılar da severler ve sayarlar; bunda kuşku yok! Lâkin nasıl? Evet, başkaları nasıl severler, nasıl sayarlar, bizler nasıl severiz, nasıl sayarız?

Bir toplumu 'toplum' yapan unsurlar bu nasıl'da gizlidir. Bu nasıl'ı, nasıllığı bilmedikçe, bilip tanıyamadıkça bir toplum kendi değerlerini de bilip tanıyamaz. Davranışların mahiyet ve muhtevası değil, keyfiyeti de önemlidir de ondan tanıyamaz.

Tevazu bir erdemdir. Bu doğru. Peki ya tevazu keyfiyeti, tevazûun nasıl gösterildiği? Kezâ vakar ve şeref de bir erdemdir. Lâkin kişinin vakarını nasıl ve ne surette temessül ve temsil edeceği, vakarın kendisinden daha mı önemsizdir?

Aslâ!

Simgeler vardır; basit simgeler... Olumlu veya olumsuz, ancak her halukârda duygu ve düşüncelerimizi gösteren, belli eden, hakkımızda bilgi veren simgeler... Muhtevayı ortaya koyan işbu tarz ve üsluptur; yani sedâ değil, edâ... Başkaları bizim varlığımızı sedâmızla, varlığımızın niteliklerini ise edâmızla tanırlar.

Bir toplumun kimliğini belirlemede, o toplumun duygu ve düşüncelerinin mahiyetinden ziyade bu mahiyetin tezahürleri daha belirleyici olur.

Bir zamanlar bizi biz yapan değerleri kazandığımız aile yapısının, okulun ve çevrenin tarihini bilmemiz bu bakımdan önemli; zira değerlerimizi, değerlerimizin tarihini (nasıl ve niçinini) kaybettiğimiz için kaybediyoruz.

Söylediklerimizin ne anlama geldiğinin tam olarak anlaşılabilmesi için kaybettiğimiz dünyanın farkına varılmak ve adamakıllı bir mukayese yapılmak zorunda. Nitekim dünkü yazımızda sözünü ettiğimiz "Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri" (Dergâh Yayınları) adlı eser, bugün bize böyle bir karşılaştırmayı gerçekleştirebilme imkânını bahşediyor. Bize uzatılan eli tutmalıyız bu yüzden.

Adı geçen eser daha önce (1997'de) İsmail Kara ile Ali Birinci tarafından "Mahalle Mektebi Hatıraları" (Kitabevi) adıyla mütevazı bir eser halinde yayımlanmış ve buna rağmen büyük ilgi görmüştü. İlk baskıdaki metin sayısı, bu yeni baskıda -çoğu hatırat, az bir kısmı deneme ve hikâye, birkaç tanesi de tedkik ve belge niteliğinde olmak üzere- 12'den 39'a çıkmış ve üstelik zengin görsel malzemelerle de desteklenmiş durumda.

İsmail Kara'nın mahalle/sıbyan mektepleriyle alâkalı yaygın tasavvura ilişkin sarfettiği şu sözler dikkatle okunmalı:

II. Meşrutiyet yıllarında, hususen Cumhuriyet devrinde mahalle mekteplerinin sadece falaka, kaba saba ve cahil hocalar, rutubetli mekânlar, şursuz ve hedefsiz eğitim, ezbercilik gibi öğeler etrafında ve eski-yeni mektep zıtlığı içinde ele alınmış ve sunulmuş olması, doğrudan doğruya modernleşme süreci ve ideolojisiyle alâkalı olarak başka alanlarda da gördüğümüz bir tavrı sergiliyor olsa gerektir. Bu sebeple gerçeklerin ancak bir yönünü, onu da eksik olarak yansıtır; tıpkı hilafet-saltanat, medrese-tekke konularında söylenip yazılanlar gibi. Nereden ve niçin baktığınıza göre şekil ve

muhteva değiştiren bu tesbit ve tasvirler arkadaki devâsâ gövdeyi ve onun bize mahsus bereketli unsurlarını örttüğü zaman, ancak kayıpları artıran, soğukkanlı değerlendirmeleri gölgeleyen bir mekanizma olarak işleyebilir, öyle de işlemiştir. (s.19)

Bir zamanlar biz bize benzerdik, bizim bize mahsus bir tarzımız, bir tavrımız, bir üslubumuz, bir edâmız vardı. Sedâmız da işbu tarz, tavır, üslub ve edâyla birlikte bilinir ve tanınırdı. şimdilerdeyse biz pek de bize benzemiyoruz; başka toprakların sedâsını, başka toprakların edâsıyla çığırıyoruz. Sedâmız bize ait olmadığı gibi, edâmız da bize ait değil. (Evensellikmiş!... Keşke evrensel olana boyun eğseydik, biz egemen olana boyun eğdik, sonra da egemen olanı evrensel diye algılamaya başladık.)

Yeni ilkmektepte de okuyan Yahya Kemal ömrünün sonlarına doğru bakınız ne diyor:

Eğer oraya [Üsküpteki mahalle mektebine] gönderilmemiş olsaydım, tahsilim doğrudan doğruya bir yeni maarif mektebinde başlasaydı, milliye-timin en hoş bir hatırasından mahrum kalmış olurdum. Çocukluğumda olsun birkaç sene güzel mazimiz içinde yaşamış oldum.

Güzel mazimiz içinde yaşamak! Bu ifadenin hakkını vermek gerek; zira "güzel mazi"ye duyulacak ilgiyi mazi-perestlikle karıştıranlar var; bize ait incileri zeytin çekirdekleriyle değiştirmeyi marifet sananlar var.

İsmail Kara ve Ali Birinci üstadlarımız büyük meşakkatlerle hazırladıkları bu eserle, üzerinde yaşadıkları toprağın sadece geçmişine veya şimdisine değil, geleceğine de hizmet etmiş oldular. Bize düşen ise, daha üzerinden bir asır bile geçmemiş olan geleneksel ilk mektep kültürümüzün mahiyet ve keyfiyetini zevk içinde seyr u temaşa etmekten; nereden ve nasıl geldiğimizi öğrenip yaşatmamız ve hatta mümkün olduğunca ihya etmemiz gereken eğitim-öğretim (talim-terbiye) geleneklerine bütün ayrıntılarıyla nüfuz etmeye çalışmaktan ibaret.

Öğrendiklerini ve öğrettiklerini sananlar, neyi, nasıl öğrenip ve öğrettiklerini de dikkate almak zorundalar; zira kişinin veya toplumun neyi öğrendiği ve öğrettiği kadar, o şeyi nasıl öğrendiği ve öğrettiği de önemlidir.

Hani ilim ve irfan yolculuğu diyoruz ya, işte o yolculuk bir zamanlar ilk mekteplerden başlar, tâlibin son nefesine kadar devam edip giderdi; bir başka deyişle, 'mazi' ile 'şimdi' arasındaki fark, çocuklarını ilim ve irfan sahibi, yani adam olsun diye mektebe gönderenler ile çok para kazanabileceği bir meşleğin sahibi olması için okula gönderenler arasındaki fark kadardı.

Söylemiştim, bir daha söyleyeyim: Neyi isterseniz, ancak o olur!